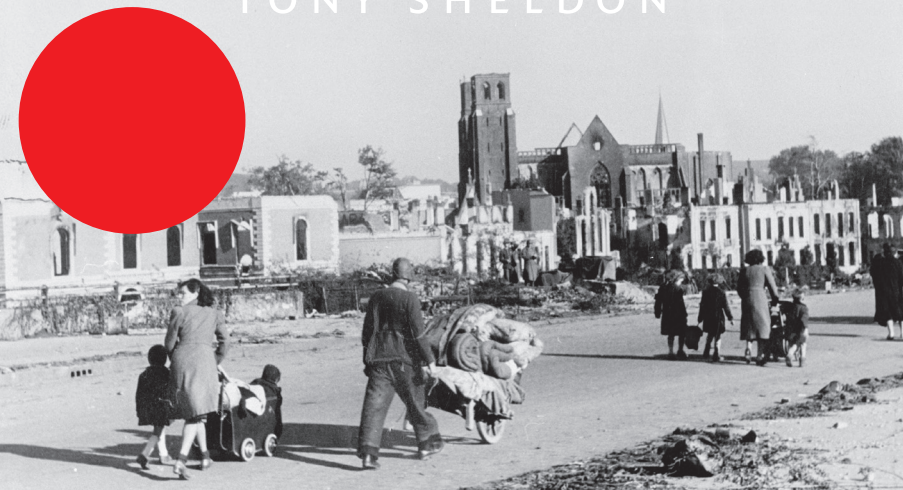

De verschrikking van de nacht Ooggetuigen van de Slag om Arnhem

TONY SHELDON

VANAF FEBRUARI 2015 IN DE BOEKHANDEL

Voorpublicatie

De verschrikking van de nacht

Ooggetuigen van de Slag om Arnhem

Tony Sheldon

Vanaf februari 2015 in de boekhandel

KOSMOS
UITGEVERS

The logo for Kosmos Uitgevers features a stylized 'K' composed of vertical bars of varying heights, with the right side of the 'K' being a solid black shape. Below this graphic, the word 'KOSMOS' is written in a bold, sans-serif font, and 'UITGEVERS' is written in a smaller, all-caps, sans-serif font underneath.

© Kosmos Uitgevers – Utrecht, 2014
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht

Vertaling Roelof Posthuma
Omslagontwerp Studio Jan de Boer
Opmaak binnenwerk Nyvonco
ISBN 978 94 0190 395 0
ISBN e-book 978 94 0190 396 7 (€ 13,99)
NUR 402/689

Alle rechten voorbehouden

Woord vooraf

Tien jaar geleden kwam in de Arnhemse Bakkerstraat een kleine groep van vooral oudere inwoners bij elkaar om de dood te herdenken van vijf burgers die zestig jaar eerder waren omgekomen. Ze werden in de Tweede Wereldoorlog, tijdens de Slag om Arnhem, geëxecuteerd door Duitse soldaten, niemand weet exact waarom. Onder hen was een plaatselijke huisarts, dokter Jan Zwolle, en het was langs die weg dat ik als medisch journalist ook bij deze bijzondere herdenking aanwezig was.

Toen we voor de herdenkingsplaquette stonden, realiseerde ik mij dat het hier, zestig jaar na dato, nog om een levende herinnering ging. Sommige aanwezigen waren getuige geweest van de afschuwelijke gebeurtenis, die in hun geheugen gegrift stond. Een van hen, Wil van Koldenhoven-Veldhuizen, vertelde me haar verhaal in detail. Als meisje van zeventien had ze haar vader voor het laatst gezien toen hij met een geweer in zijn rug werd afgevoerd, op de dag af zestig jaar geleden. Hij was een van de mannen die geëxecuteerd werden.

Niet alleen als verslaggever maar vooral als medemens werd ik diep geraakt door deze trieste geschiedenis van zinloos verlies in oorlogstijd, maar ook van moed: de moord op de mannen had zeer waarschijnlijk te maken met hun hulp aan gewonde geallieerde paratroepers die een paar straten verderop de brug over de Rijn probeerden te veroveren.

Ik kreeg te horen dat er veel meer ooggetuigen als Wil waren geweest, van wie velen nog leefden. Zij beschikten over kostbare details van de geschiedenis die tot dan toe onopgemerkt en ongepubliceerd waren gebleven. Gedreven door het verlangen om die herinneringen vast te leggen, probeerde ik in de jaren na de herdenking zo veel mogelijk mensen te bereiken voordat het te laat zou zijn. Van Middelburg, Terneuzen, Bergen op Zoom en Boxtel tot Exloo, Kampen, Wanneperveen en Hoogeveen, zelfs in Canada, Zweden, het Verenigd Koninkrijk en Australië, bezocht ik hartelijke en bescheiden oude mensen, om hun deze ene eenvoudige vraag te stellen: ‘Wat herinnert u zich van de Slag om Arnhem?’ Daarna hoefde ik alleen nog maar te luisteren.

Ik hoorde verhalen over verdriet, verlies, liefde en moed. Het waren, op enkele na, geen verhalen uit het georganiseerde verzet. De meeste mensen die ik interviewde waren in 1944 tieners, te jong om in de ondergrondse actief te zijn, maar niet te jong om in de gebeurtenissen te worden meegesleurd en voor altijd getekend te worden door de herinnering. Ik verzamelde meer dan zestig interviews met ooggetuigen die vertelden hoe ze de slag meemaakten, wat ze voelden en wie ze verloren. Het waren voor een groot deel intense, individuele indrukken van specifieke ervaringen, maar daarom niet minder de moeite van het vastleggen waard. Ook kwamen er echter veel patronen en thema's naar voren die samen een beeld vormen van hoe de burger-

bevolking de slag meemaakte.

Voor Arnhem is het verhaal van de burgers vooral van bijzondere waarde, omdat de slag om de stad zich van veel andere gevechten in de Tweede Wereldoorlog onderscheidde. De inwoners konden niet ontsnappen aan de strijd die onverhoeds grotendeels in hun straten, huizen, tuinen en slaapkamers werd gevoerd, terwijl ze zelf vaak afwachtten en luisterden in een met kaarsen verlichte kelder.

Vooraf binnen de perimeter van Oosterbeek – de zogenaamde ‘heksenketel’ [de Duitsers noemden het ‘Der Kessel’] – maakten duizenden burgers de ontberingen van de oorlog mee, samen met de parachutisten die hen hadden moeten bevrijden. Gedurende een week van bittere gevechten veranderde de perimeter nauwelijks. De parachutisten konden nergens toevlucht vinden, de burgers hadden geen idee waar ze veilig zouden zijn. Omdat het Britse Tweede Leger de paratroepers vanuit Nijmegen te hulp zou moeten komen, werd de burgers geadviseerd om te blijven waar ze waren. Ze wilden niets liever, in de hoop op bevrijding. En zo deelden burgers en militairen leven en dood, teleurstelling en angst. In het heetst van de strijd werden vriendschappen gesmeed, waarvan sommige abrupt eindigden door de kogel van een sluipschutter; andere bleven een leven lang bestaan.

Op enkele uitzonderingen na bleef het verhaal van de burgers maar al te vaak een voetnoot in de geschiedenisboeken. De soldaten waren over het algemeen te druk bezig om te overleven om namen en adressen met de burgers (“*civvies*”)

uit te wisselen die zo geweldig (“*smashing*”) waren. De burgers bleven zo naamloze schimmen, lijdende, in de verdrukking geraakte en door de geschiedenis grotendeels vergeten gastheren van het afschuwelijke drama dat tussen buitenlandse troepen werd uitgevochten.

Maar het bleek nog niet te laat om een paar van deze mensen tot leven te roepen, hun namen te geven, een familie en een geschiedenis, en om een compact maar gedetailleerd verhaal van de slag op te tekenen zoals zij die door hun ogen zagen – een burgerlijke en geen militaire geschiedenis van een slag waarin burgers nooit ver van de actie verwijderd waren. Ik heb geprobeerd te laten zien waar de verschillende verhalen in elkaar passen, om ze in een alledaagse historische context te plaatsen waarin de betekenis van gebeurtenissen evident is.

Het is niet de bedoeling om met dit boek afbreuk te doen aan de vele uitstekende militaire verslagen. Ik hoop integendeel dat het iets aan de geschiedenis kan toevoegen door te laten zien dat de grote en kleine acties van mensen als Jan Zwolle, Annie Brink, Jan Brands, Gé Hoedeman, Jan Lammerms en Joop toe Water, die als gewone burgers reageerden op buitengewone gebeurtenissen, deels heroïsch waren. Zij zijn niet meer dan een handjevol namen te midden van hun medeburgers, van wie ik de verhalen hier optekenen. Ze werden geconfronteerd met de verschrikkingen en offers van de moderne oorlogvoering in de twintigste eeuw. Ze verloren hun huizen, bezittingen, vrijheid, in sommige gevallen

zelfs hun geliefden, en ze worstelden om de gebeurtenissen enige betekenis te geven en iets van fatsoen, waardigheid en menselijkheid te bewaren.

I

Die eerste zondag dat de geallieerde bommenwerpers de Duitse legerbarakken in Arnhem bestookten...

De bommen troffen ook de schouwburg van de stad, de Steenstraat en de Bloemstraat waar Jan Brands, toen zestien jaar oud, op nummer 67 woonde, samen met zijn moeder Berta, zijn broer, zussen en nichtje Bea van één jaar oud – zeven mensen in totaal. ‘We waren op het schuine dak geklommen om naar al die vliegtuigen te kijken,’ vertelt Jan. ‘Ik weet dat het gevaarlijk was. Steeds wanneer er luchalarm was, gingen we naar beneden, om daarna weer terug te gaan. Om tien voor halftwee ’s middags riep mijn moeder naar boven dat de lunch klaarstond. We gingen allemaal naar beneden, maar ik ging zo snel als ik kon weer terug. Ik zat daar boven naar het bombardement te kijken. Er vielen overal bommen, maar je dacht er niet bij na wat er kon gebeuren. Ik was gewoon een jonge jongen en ik wilde alles zien. De rest van het gezin zat nog in onze grote keuken te eten toen de bom ons trof. Mijn moeder was net uit de keuken naar de voorkamer gelopen, en zij overleefde daardoor.

Ik zag de bom niet, die precies achter me insloeg. Het volgende moment lag ik beneden, onder het puin. Ik kon plotseling niets meer zien omdat alles naar beneden was gekomen. Ik zat vast in een verdraaide houding, de helft van mijn lichaam lag onder het puin. Het is moeilijk te geloven, maar ik

had geen idee wat er was gebeurd. Dat is alles wat ik me herinner. Ik lag op de grond en achter me brak brand uit.

Eerst stapten de mensen gewoon over me heen, zonder een vinger uit te steken om me te helpen. Ze vluchtten in de richting van de Steenstraat en moesten me daar laten liggen. Ik geloof dat ik er twintig minuten lag. De overbuurman kwam echter onmiddellijk naar me toe en hij bleef bij me. Daarna kwamen de mensen van het Rode Kruis. Ze hielden een helm tegen mijn nek omdat alles begon te branden. Samen met de jonge buurman, wiens huis ook verzakt was door de bominslag, hielpen ze me en ze wisten een deel van het dak op te tillen, zodat ik onder het puin vandaan gesleept kon worden.

Ik had geluk dat ik eruit kwam. Ik was niet echt gewond, maar ik wist niet waar ik was. Ik werd naar een gebouw van de gemeente in de buurt gebracht. Mijn schoenen waren van mijn voeten geblazen. Ik had die dag voor het eerst een nieuw pak aan, met een heel wijde, zogenaamde Oxford-broek. Die was aan flarden gescheurd. Ik had veel geluk gehad, maar ik was nu alleen op de wereld. Behalve mijn moeder en ik was iedereen omgekomen. Ik bloedde uit snijwonden maar verder was alles in orde, ik had niets gebroken. Daarna werd ik naar de nabije Rode Kruispost in de Boekhorstenstraat gebracht, aan de overkant van de Steenstraat, waar ik verbonden werd. Jo en Gradus Rademaker, een oom en tante, kwamen me ophalen en die nacht sliep ik bij hen op de vloer.

Mijn moeder lag onder een grote, U-vormige stalen steunbalk. Ze was zwaargewond en werd uiteindelijk naar het zie-

kenhuis gebracht. Haar benen waren verbrijzeld door de balk en haar gezicht was zwaar gehavend. Ze had ook verwondingen aan haar hoofd. Natuurlijk zag en sprak ik haar pas later, toen ze in het ziekenhuis lag.’

Er waren drie bommen in de buurt gevallen en behalve de vijf doden in het huis van Jan vielen er nog zes burgerslachtoffers onder zijn burens, die direct gedood waren of later aan hun verwondingen bezweken.

De dood sloeg deels willekeurig toe. Jans directe buurman, de garagehouder Gerrit van Zeil, overleed op de trap waar hij zat; het kind dat hij op schoot had, overleefde het bombardement ongedeerd.

Het overleven van Jan was verre van willekeurig en grotendeels te danken aan de moed en vastberadenheid van Rode Kruisvrijwilliger Chil Szerkowski en buurman Harrie de Wit, die, hoewel hijzelf gewond was en ernstig bloedde, kwam meehelpen. Ondanks de vlammen die hun kleding schroeiden wisten ze Jan langzaam uit het puin van het huis los te trekken.

II

De burgers van Arnhem waren betrokken bij de strijd van de geallieerden van maandagavond tot dinsdag...

Toen de avond viel, woedden er zulke grote branden in gebouwen op de Eusebiusbinnensingel en op de Rijnkade dat ze genoeg licht gaven om erbij te lezen. In elk stukje park of tuin waren nu aan weerskanten kriskras loopgraven aangelegd, met ingegraven machinegeweerposten en kuilen waaruit mortiergranaten werden afgeschoten.

Ondertussen had dokter Zwolle in de Nijverheidsschool voor Meisjes aan de Rijnkade de hoop nog niet opgegeven dat hij zijn gewonde paratroeper Watkinson naar het ziekenhuis kon laten brengen. Ondanks alle moeilijkheden wist hij om vier uur 's middags de toezegging te krijgen dat er een auto onderweg was. Watkinson klampte zich hoopvol aan het nieuws vast: 'Dan kan ik toch nog herstellen.' Vanaf dat moment vocht hij om te overleven en pakte hij zelf de in water gedoopte prop watten om zijn mond vochtig te maken. Hij maakte zijn wensen kenbaar met gebaren en pogingen om te praten. Hij vertelde dat hij indertijd voor de oorlog kunstenaar was geweest. Dokter Zwolle bood hem zelfs een glas wijn aan. Ze hadden ergens een fles opgedoken, maar ontdekten vervolgens dat Watkinson geheelonthouder was. De auto liet ondertussen op zich wachten. Om het kwartier vroeg de teleurgestelde paratroeper wat er aan de hand was. De dokter kon zijn patiënt al-

leen troosten met het argument dat hij misschien toch wel zou herstellen en dat transport wellicht geen goed idee was.

Hoewel Watkinson er akelig aan toe was, vertoonde hij inderdaad tekenen van herstel. 's Middags was hij in staat om zonder hulp te eten en te drinken van wat zijn Nederlandse verzorgers hem aanboden. Hij gebruikte een lepel om een blikje melk te drinken, werkte wat geklutst ei naar binnen en dronk verder van watten die gedrenkt waren in perensap.

Schouten noteerde echter in haar dagboek dat Watkinson 'nogal lastig [was]... [hij] wilde nu zo liggen en dan weer anders; ik kon hem moeilijk hanteren en was daarom blij dat Mielekamp me kwam assisteren.' Jan Mielekamp van de Arnhemse burgerwacht leek te weten wat hij moest doen. Schouten schrijft verder: 'Hij en de patiënt begrijpen elkaar zonder woorden; hij zag direct hoe de gewonde het gemakkelijkst lag en wat hij wenste. Toen hij weer goed lag, lachte hij goedkeurend en klopte zijn verzorger op de schouder.'

Mielekamp bleef boven de wacht houden bij de patiënt en Schouten, die vanwege de spanningen van die dag niet kon slapen, ging bij hen zitten en las bij het licht van de grote branden. Tegen middernacht ging ze naar bed.

Een paar honderd meter verderop, in de Turfstraat, had de familie Wormgoor zich samen met de burens voorbereid op wat ze hoopten dat weer een nacht van 'relatieve rust' in de kelder zou worden. Hanny vertelt hoe ze moed putten uit foto's van de koninklijke familie en Engelse sigaretten die ze moesten verstoppen voor het geval de Duitsers terug zouden komen.

Niettemin bleven ze gespannen. ‘Onze ouders waren bang. Je wist niet wat er met het gezin zou gebeuren, waar je naartoe moest om veilig te zijn voor het schieten. Je had een gevoel van machteloosheid.’ Ze hadden geen contact gehad met hun oudste dochter Suus, die de vorige ochtend, voor het bombardement en de komst van de paratroepers, op de fiets was vertrokken.

Plotseling werd er op de deur van de keldertrap gebonkt, vertelt Hanny. “Jullie moeten eruit, de buurt achter jullie staat in brand,” werd er geschreeuwd. Als we niet gewaarschuwd waren, hadden we het niet geweten want het was te gevaarlijk om te gaan kijken. Mijn vader greep een fiets en een zak voor noodgevallen, een rugzak met een paar essentiële dingen die je nodig kon hebben – zulke rugzakken had je altijd in de oorlog. Het was tussen tien en elf uur. We waren met z’n dertien, en de jongste, Hans, was een neef van mij, net dertien jaar oud.

We verlieten ons huis en deden geen moeite om het af te sluiten. We lieten de deur van de winkel open. Het was heel vreemd. Ik stootte iets om, het viel en brak, maar je liet het gewoon liggen.’ Toen ze eenmaal buiten waren, ‘kregen we de gloeiend hete as en vonken over ons heen. Het marktplein was één grote vuurzee en ook achter ons stond alles in lichterlaaie. We moesten met de fiets over dode soldaten heen stappen. Het was te donker om goed te kijken en we hadden geen tijd om uit te vinden of het Duitsers of Engelsen waren. Ik zag drie mannen tegen elkaar geleund en dacht een dwaas ogenblik lang dat ze alleen maar uitrustten. Het was de eerste keer dat ik

doden zag.’ De groep trok door het stadscentrum naar het noorden en vervolgens in oostelijke richting langs het concertgebouw Muis Sacrum. ‘We kwamen met de fiets in de Bakkerstraat. Duitse soldaten op straat vroegen ons of er verder naar het zuiden Britten zaten. Samen met onze burens gingen we verder door de Ketelstraat. Sommigen namen onderweg afscheid om in kelders te schuilen bij mensen die ze kenden. We gingen verder naar het Velperplein en daar, op de hoek met de Steenstraat, dicht bij het concertgebouw, stond een grote, Duitse tank met aan weerszijden en recht ervoor soldaten met machinegeweren. We zagen hen toen er een lichtkogel de lucht in ging.

We praatten luid, zodat ze konden horen dat we vrouwen waren. Als ze zouden beginnen te schieten, waren we er geweest. Gelukkig bleven ze gewoon staan en vielen ze ons niet lastig. Ze begrepen dat we burgers waren. We liepen verder en probeerden mijn zus te vinden bij het huis van haar vriendin, zodat het hele gezin weer herenigd zou zijn.

De tocht duurde vijftien minuten, en de situatie was enorm gespannen. Maar er werd in dat gebied op dat moment niet gevochten. Het vuur was achter ons. Het gevecht was niet heel ver weg, maar het vreemde was dat niemand het meer leek op te merken. Terwijl we in het donker door de straten liepen, hoorden we mensen die aan een tafel zaten te kaarten. Je kunt je het gewoon niet voorstellen, maar iedereen maakte op hetzelfde moment heel verschillende dingen mee.’

Ze ontsnapten naar het noorden uit de stad, via de Hom-

melseweg en de buitenwijk Paasberg ten noordoosten van het centrum, waar het gezin werd herenigd met de oudste dochter Suus. Die vertelde dat ze geprobeerd had de stad weer binnen te komen, maar dat ze bij de Velperpoort op een militaire blokkade van de oostelijke toegangswegen was gestuit. ‘Toen we omkeken, zagen we de hele stad in brand staan, inclusief ons huis,’ vertelt Hanny. ‘We hadden niets meer. Er zaten een mes en vork en ondergoed in de rugzakken die we klaar hadden staan om te vluchten, misschien was er een zak met wat sieraden, maar niet veel. Je dacht er misschien wel aan om er meer in te doen, maar je nam alleen mee wat je nodig had. Ik was zeventien.’

In Oosterbeek waren de hele nacht schotenwisselingen te horen, boerderijen en villa’s aan de noordrand van het dorp gingen in vlammen op en de hemel in de richting van Arnhem kleurde rood. De slapeloze inwoners die in de kelders van Oosterbeek bivakkeerden, hoorden troepenverplaatsingen buiten op straat. De elf jaar oude Puck Schriefer bracht de nacht samen met haar moeder en haar jongere broer door in de kelder van een buurman in de Acacialaan, in het zuidoosten van het dorp, niet ver van het spoorwegviaduct waar troepen die nacht onderdoor liepen om deel te nemen aan de aanval op Arnhem. ‘Er waren kaarsen die een beetje licht gaven zodat je de Britse soldaten net voorbij kon zien lopen door het kleine ventilatierooster van de kelder. Dat vergeet je nooit, het geluid van de voorbijmarcherende soldaten en de schaduw die de kaars wierp,’ vertelt Puck nu.

Het was de bedoeling dat de troepen die voorbijtrokken deel zouden nemen aan de volgende beslissende fase van de strijd die op het punt stond die nacht uit te breken. Overdag was al een deel van het tweede bataljon van het South Staffordshire Regiment (voortaan tweede South Staffs), meer dan vierhonderd man, in oostelijke richting door Oosterbeek getrokken om de aanval op Arnhem te versterken. De rest van de troepen hoefde de drop- en landingszones niet langer te verdedigen en kon zich nu bij de rest voegen. Ook werd er een serieuze poging gedaan om door te breken naar het tweede parachutistenbataljon van Frost bij de brug, waarbij het elfde bataljon van de vierde Parachutistenbrigade, dat net die middag was geland, in de strijd werd geworpen. In theorie waren er nu meer dan tweeduizend soldaten beschikbaar voor de invasie van Arnhem, ten oosten van het Sint Elisabeths Gasthuis, ofwel heuvelop via de Utrechtseweg ofwel via de weg langs de rivier, de Onderlangs.

Maar de eerste troepen van de South Staffs deelden laat in de middag al het lot van het eerste en derde parachutistenbataljon, die door machinegeweervuur en sluipschutters werden gedwongen dekking te zoeken in de huizen langs de wegen. Het zou middernacht worden voordat alle versterkingen in de straten en huizen van Lombok verzameld waren. Een aanval die voor negen uur 's avonds was gepland, werd afgeblazen vanwege geruchten dat de perimeter bij de verkeersbrug was gevallen. Er gingen kostbare uren verloren waarin de paratroepers op nieuws wachtten en het ochtendgloren al naderde.

Het was nog donker, even na vier uur in de nacht, toen Anton Derksen de trappen van zijn kleine rijtjeshuis net ten westen van het Sint Elisabeths Gasthuis op rende om de commandant van de Britse eerste Luchtlandingsdivisie, generaal-majoor Roy Urquhart, het goede nieuws te brengen. Er waren Britse soldaten gesignaleerd aan het eind van de straat. De aanval op Arnhem was ingezet en de wijk leek vrij van Duitse troepen. Even eerder was het Duitse pantservoertuig dat buiten voor het huis van Derksen had gestaan, waardoor de Britse commandant niet weg kon, gestart en weggereden. Urquhart verliet snel de kleine zolderkamer waar hij zich met twee anderen twaalf uur schuilgehouden had, rende de straat door, hield een jeep aan en spoedde zich terug naar Oosterbeek om het commando weer op zich te nemen.

Hij vertrok via de Utrechtseweg, voor het huis van Annie Brink langs, waar haar moeder Elisabeth de dag daarvoor voor de uitgeputte soldaten had gekookt. Nu de militairen vertrokken om mee te doen aan de aanval, werd Annie getuige van felle gevechten rond het huis en buiten, bij de ingang van de Onderlangs, de lagere weg langs de Rijn. Annie beschrijft hoe ze ‘de generaal’ er in een auto vandoor zag gaan. Een wonder dat hij niet werd geraakt, dacht ze bij zichzelf.

Urquhart moest koste wat het kost terug naar het hoofdkwartier in villa Hartenstein, maar de aanval die hij achterliet kwam in afschuwelijke moeilijkheden. Na allerlei vertraging en verwarring waren drie commandanten van de parachutisten eindelijk rond een kaars bij elkaar gaan zitten in een kapotge-

schoten huis in Lombok. Het was al één uur in de nacht geweest en de tijd werd krap wanneer de opmars nog wilde slagen voordat het ochtendlicht de aanvallende troepen zou verraden. Er werd voor vier uur een gezamenlijke aanval opgezet, waarbij het eerste parachutistenbataljon via de lagere weg langs de rivier zou aanvallen, en het tweede South Staffs via de parallelle, hoger gelegen weg, de Bovenover. Ze zouden ondersteund worden door het elfde parachutistenbataljon dat hen volgde. Er was nog steeds geen contact met de meest vooruitgeschoven posities van het derde parachutistenbataljon, dat op zichzelf aangewezen was. De paratroepers vielen rond drie uur langs de rivier aan maar werden met mortieren en machinegeweren beschoten vanuit de huizen aan de overkant van het open terrein waarover ze oprukten. Slechts vijftig overlevenden trokken zich terug en vonden ten slotte aansluiting bij de volgende aanval van het eerste parachutistenbataljon.

De grote aanval verliep aanvankelijk voorspoediger, maar toen begon het licht te worden. De soldaten zaten nu opgesloten tussen de Duitse troepen die hen bestookten vanaf de steenfabriek Meinerswijk ten zuiden van de rivier en vanuit het noorden, vanaf de hogere grond langs het spoor. Bovendien werden ze frontaal vanaf honderdvijftig meter afstand beschoten door pantservoertuigen en infanterie. Ze werden afgeslacht. Soldaten van het tweede South Staffs bereikten weliswaar het museum (het huidige Museum voor Moderne Kunst) en de huizen eromheen op de heuvel richting Arnhem, waar ze dekking konden vinden, maar daar werden ze ingesloten door

pantservoertuigen die van dichtbij vuurden. Mortieren en machinegeweren versperden bovendien de uitgangen. Uiteindelijk werden ze gevangengenomen.

Hoewel individuele groepen soldaten volhielden, was de hoofdaanval om halfzeven 's ochtends gestuit. Urquhart kon de nu zinloos geworden aanval van het elfde bataljon afblazen. Het betekende dat de mannen van Frost in de val zaten en dat de Slag om Arnhem verloren was als de tanks van het Britse Tweede Leger hen niet te hulp schoten. Het dertigste Legerkorps van dit leger was weliswaar naar het noorden onderweg, maar had Nijmegen nog niet eens bereikt en de Duitse troepen konden ondertussen hun gezag weer vestigen.

Nog geen anderhalve kilometer oostelijker, in de Nijverheidsschool voor Meisjes aan de Rijnkade langs de rivier, werd lerares Engels Wilhelmina Schouten wakker op het moment dat de paratroepers aanvielen. Ze kon niet meer slapen vanwege het lawaai van de felle strijd buiten en bezorgd liep ze naar boven, om te zien of de conditie van hun gewonde paratrooper John Watkinson was verbeterd. Tot haar verbazing zag ze de soldaat, die verzorgd werd door mevrouw Veldhuizen, echtgenote van de conciërge, rechtop in zijn bed zitten. Het lukte hem zijn gewonde mond te spoelen en kleine slokjes te drinken. Dokter Jan Zwolle hoopte hem die dag nog steeds naar het Sint Elisabeths Gasthuis te kunnen overbrengen.

Buiten gingen de gevechten onverminderd door en er woedden grote branden. De ongeveer veertig burgers, inclusief de burgerwacht, die veilig in de grote kelders van het gebouw

zaten, raakten door hun voedselvoorraad heen. Hoewel de vuurgevechten langs de kade niet verflauwden, viel kort na de ochtendschemering het besluit om te proberen een dichtbijgelegen boot met voedselvoorraden uit te laden. Wilhelmina Schouten, burgerwacht Lambert Simenon, de schipper en andere vrijwilligers probeerden een menselijke keten te vormen om de lading uit het schip te halen.

De dochter van Simenon, eveneens een Wilhelmina, vertelde later hoe haar vader de gebeurtenis had geschetst: ‘De kogels vlogen je om de oren op de Rijnkade. Binnen zat het propvol en er was niets meer te eten of te drinken. De kapitein van het schip vreesde dat ze zijn boot aan stukken zouden schieten en hij zei: “Laten we de boter en de droge biscuit eruit halen, dan hebben we in elk geval genoeg te eten.”’ Maar nu de Britse aanvallen op West-Arnheim waren gestuit, probeerden de Duitse troepen hun gezag in het gebied te herstellen. De groep werd onmiddellijk gearresteerd en weggevoerd door een patrouille. Alleen Wilhelmina Schouten kon de Duitse soldaten bewegen om haar te laten gaan. Ze ging terug naar de school, waar ze tot haar verontwaardiging ontdekte dat alle burgerwachten ondertussen waren verdwenen, behalve Jan Mielekamp, die voor de gewonde Watkinson zorgde. Onder de achtergebleven burgers in de kelder werd het gerucht steeds sterker dat de Duitsers zouden terugkomen. Watkinson zelf werd ook gewaarschuwd dat hij gevangengenomen kon worden, waarmee zijn hoop op overleving de bodem werd ingeslagen.

Toen dokter Zwolle terugkeerde nadat hij tevergeefs had geprobeerd transport te vinden voor zijn patiënt, zag hij Duitse troepen het gebouw binnendringen, kennelijk volledig op de hoogte van de gewonde paratroepers en de Britse soldaat die achter het gebouw begraven was. Wil van Koldenhoven-Veldhuizen, dochter van conciërge Cees Veldhuizen, beschrijft wat er daarna gebeurde: ‘Er was een vreselijk lawaai boven, de Duitsers stormden agressief naar binnen en beschuldigden ons ervan verraders te zijn die vijandige soldaten hielpen. Ze wilden weten wat wij met de Britse gewonden hadden gedaan. Ze waren zo woedend. Ik denk dat ze ook heel erg bang waren. Het waren jonge jongens, zeventien, misschien achttien jaar. Volgens mij “fanatieke” SS’ers. We vroegen of we dingen van boven mochten meenemen. Ze schreeuwden “Nee!” Ze waren doodsbang. We moesten alles achterlaten en mochten alleen de kleren meenemen die we aanhadden.’

Iedereen werd snel via de achterdeur uit het schoolgebouw en door de tuin naar de Weerdjesstraat gedirigeerd. Dokter Zwolle, Wils vader Cees, Jan Mielekamp en de twee broers die Smit heetten, droegen de gewonde soldaat John Watkinson tussen zich in. Zij werden de ene kant op gestuurd, richting de Bakkerstraat, terwijl de vrouwen en kinderen de andere kant op moesten.

Wil: ‘We werden allemaal met machinegeweren in onze rug uit de kelder gedreven. Mijn vader en alle mannen moesten naar rechts en wij gingen naar links, zonder te weten wat er met de mannen zou gaan gebeuren. Het was echt afschuwelijk.

Mijn moeder en ik deden onze ogen open en zagen de straten. Alles was kapotgeschoten. Alles was in niet meer dan twee dagen gebeurd. We waren heel bang. Al onze blijde gevoelens waren verdwenen.’ De twee vluchtten door de stad naar het noorden, naar de Staringstraat, waar ze hulp hoopten te krijgen van een neef van Wil, die daar ondergedoken zat. Onderweg kwamen ze langs de Zijpsche Poort, het viaduct ten noorden van het Willemsplein, waar haar moeder gegrepen werd door de angst voor het ergste en zich naar Wil omdraaide. ‘Kind, je hebt geen vader meer,’ zei ze.

Wat er precies met dokter Zwolle en de andere mannen is gebeurd, is niet bekend. Ooggetuigen zeiden later dat ze rond negen uur op die bewuste ochtend zagen hoe twaalf mannen in de nabije Bakkerstraat werden gefouilleerd door Duitse soldaten. Zeven van hen, onder wie waarschijnlijk de burgerwacht Simenon en de kapitein van de boot, werden in een wagen geduwd. De andere vijf, onder wie dokter Zwolle en de vader van Wil, werden naar het depot van transportonderneming Van Gend & Loos gebracht. Men vermoedt dat ze daar tegen de muur zijn gezet en met machinegeweren zijn neergemaaid. Wil kreeg later te horen dat haar vader zeventien schotwonden opliep, maar dat de eerste kogel hem waarschijnlijk doodde. Er waren geen ooggetuigen van de schietpartij, maar gezinnen die dekking hadden gezocht in nabijgelegen winkels, herinnerden zich dat ze ongewoon zwaar machinegeweevuur hadden gehoord.

Op ongeveer hetzelfde tijdstip werden Britse soldaten gevangengenomen die zich in een meubelzaak in de Bakkerstraat schuilhielden. Terwijl ze in een vrachtwagen werden afgevoerd, kregen ze te horen dat burgers die tegelijk met hen waren opgepakt de ‘Engelsen’ hadden geholpen. Zij zouden een kogel door het hoofd krijgen. Later die week, toen Arnhem was geëvacueerd, verscheen er een teken op de gevel van Van Gend & Loos om aan te geven waar de lichamen waren. Na de bevrijding werden ze opgegraven. De oom van Wil identificeerde de mannen aan de hand van hun kleding.

Diny Oord-Mielekamp, de nicht van Jan Mielekamp, was later van oordeel dat de mannen op het verkeerde moment op de verkeerde plaats waren geweest. ‘Dat gebeurde voortdurend,’ zei ze. ‘Je moet er niet meer van maken dan het was.’ Na de oorlog had ze een ooggetuige gesproken die beweerde vanuit een kelderraam in de Bakkerstraat te hebben gezien hoe vijf mannen de gewonde soldaat droegen. Ze kwamen dronken Duitse soldaten tegen, die hen ervan beschuldigden dat ze de vijand hielpen.

Lambert Simenon en de andere mannen die gearresteerd werden toen ze de boot aan de Rijnkade probeerden uit te laden, kwamen met veel geluk weer vrij. Simenon vertelde zijn vrouw en dochter later dat ze naar een adres in de nabijgelegen Rodenburgstraat werden gebracht, waar ze op een plat dak tegen een muur werden gezet. De mannen werden vervolgens door jonge Nederlandse SS’ers uitgescholden en bespot. Ze zouden net als hun collega’s worden afgeschoten. Maar de SS’ers

kregen bevel om naar de strijd terug te keren en de mannen werden achtergelaten onder het wakend oog van een sergeant van de Wehrmacht. Na drie uur zei die ten slotte: 'Ik doe dit niet. Gaan jullie er maar vandoor. De volgende vijf minuten zie ik niets.' Daarop draaide hij zijn rug naar hen toe. Onmiddellijk verdwenen de mannen over de platte daken.

Lambert wist uiteindelijk net voor het donker zijn huis in de noordelijke wijk Klarendal te bereiken, waar zijn vrouw en dochter twee dagen lang in grote spanning op zijn terugkomst hadden gewacht. Hij had de meeste gevechten kunnen vermijden, maar was ternauwernood ontsnapt toen een ontploffende granaat een winkelruit uit een pand blies waar hij net langs rende. Brandende stukken kozijnhout hadden zijn nek geraakt, maar hij kwam er zonder ernstige verwondingen van af. Hoewel hij bij de Gele Ridders had gediend, een elite-eenheid van de cavalerie, had de beproeving hem aangegrepen. Wilhelmina was toen nog maar net zeven jaar, maar ze herinnert het zich nog levendig: 'We waren zo blij om hem te zien, maar hij was er niet goed aan toe. Hij schokte, trilde en huilde. Hij bleef tot jaren na de oorlog nachtmerries houden.'

Die dinsdag legde het door de strijd geharde, zegevierende maar niettemin geschokte Duitse leger Arnhem de staat van beleg op. Straten werden in brand gestoken, bewoners werden uit het stadscentrum geëvacueerd. Mensen die op straat werden opgepakt konden willekeurig gearresteerd of zelfs geëxecuteerd worden; voertuigen van het Rode Kruis werden geconfisqueerd, brandweerlieden beschoten.

De Britten bleven ondertussen vechten, hoewel ze omsingeld waren en een steeds kleiner areaal met gebouwen aan het noordelijke uiteinde van de Rijnbrug verdedigden. De Duitse tanks die die ochtend aanvielen, moesten uitgeschakeld of teruggedreven worden door individuele infanteristen met draagbare, bazooka-achtige wapens, zogenaamde PIAT's: *Projector Infantry Anti-Tank*. Panden gingen verloren en werden weer heroverd in gevechten van man tegen man. Maar in de loop van de middag konden de in het nauw gedreven Britten door gebrek aan munitie niet verhinderen dat de Duitse strijdkrachten de gebouwen systematisch met fosforgranaten in brand schoten en pantservoertuigen gebruikten om het gebied van nabij huis voor huis plat te leggen. Ook waren er Tiger tanks aangekomen die de verdedigers met hun zwaardere 88mm beschut grote problemen bezorgden.

Voor de burgers die in de kelders in en rond dit gebied opgesloten zaten, was het een kwestie van vluchten door de straten met het risico op beschietingen met mortieren en machinegeweren, of blijven zitten en misschien levend verbranden. Er was maar weinig eten en het water was grotendeels afgesloten. Piet van Leeuwen woonde met zijn gezin in dit gebied. Hij weet nog hoe de Duitse troepen van huis tot huis gingen om de gebouwen in brand te steken en zo een vuurzee te creëren. 'Je hoorde het zinderende gesis van de hitte. Sssssh! We waren doodsbang, want alles rond de brug was met de grond gelijk-gemaakt. De Britten zaten opgesloten.'

III

Dinsdagnacht deden de burgers wat ze konden om hun 'Tommies' te helpen in het gevecht om te overleven...

Don Hardman, korporaal van het derde parachutistenbataljon, werd die nacht uit een kamer in de kelder van het Sint Elisabeths Gasthuis weggehaald door een Nederlandse vrouw van eenentwintig jaar oud, Annie Brink. Het derde bataljon van Hardman was de nacht daarvoor in de pan gehakt toen het een doorbraak naar Arnhem probeerde te forceren. Teruggedrongen naar het Rijnhotel, tegenover het ziekenhuis, had de korporaal het grootste deel van de dag een fel vuurgevecht geleverd toen 'de hel losbarstte'. Hij had de straat weten over te steken naar de rij huizen waar de familie Brink woonde en hij bereikte het nabijgelegen ziekenhuis zonder te worden opgepakt.

De familie Brink had op maandag voor de Britse soldaten gekookt en geholpen hun gewonden te verzorgen. Nu waren ze de toeschouwers van de gebeurtenissen op straat. Annie: 'We zaten allemaal in de kelder. Het was te gevaarlijk om naar boven te gaan, vanwege de gevechten op de Utrechtseweg. Later kwamen de Duitsers terug. Ze kwamen het huis binnen via trappen aan de buitenkant. Het was vreselijk toen ze terugkwamen, wij waren bang omdat we de Britten zo hadden geholpen.' Annie vertelde dat ze niet bang was om neergeschoten te worden, maar 'we waren bang dat de Duitsers erge

dingen konden doen, vooral bij ons, meisjes'. Uiteindelijk kwam het niet verder dan dat een van de soldaten haar mee uit vroeg, wat ze weigerde. Kennelijk was ze niet heel erg bang, want later die avond ontmoette ze Hardman in de kelder van het ziekenhuis.

Henk Kelderman, die ondergedoken zat in Oosterbeek, kende Annie en legde zijn vrouw Margaret uit dat Annie, hoewel ze waarschijnlijk niet in het verzet zat, nergens bang voor was. Ze wilde gewoon weten wat er gaande was.

Zelf vertelde Annie Brink: 'Ik ging met Don Hardman mee om hem te laten zien waar de Koepelgevangenis was. Ik weet niet meer of het dag of nacht was. Ik was alleen met hem. Voor een vrouw was het makkelijker om over straat te gaan. Een man zou zijn gearresteerd.' Later schreef Hardman dat een Nederlands 'meisje' hem 'en verschillende andere strijders' tijdens de slag uit een kelder in het Sint Elisabeths Gasthuis via een pad naar een brug over de spoorweg bracht, in de buurt van de gevangenis. Daar ontmoette hij leden van de ondergrondse, die hem in het park Mariëndael verstopten. Bij het eerste ochtendgloren was hij teruggegaan naar Oosterbeek en had hij zich aangesloten bij verdedigers van het gebied rond de Oude Kerk.

Meer dan veertig jaar later werd Hardman herenigd met 'het meisje' dat door de Keldermans was opgespoord. Het feest van de reünie werd op film vastgelegd en Hardman verklaarde: 'Daar staat een dame. Zonder haar zou ik hier niet zijn.' Annie Brink koestert op haar beurt de herdenkings-

medaille met de vleugels van de Griekse god Pegasus, embleem van het Parachutistenregiment, die zij ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de Slag om Arnhem van Hardman ontving.

Lees verder in: *De verschrikking van de nacht. Ooggetuigen van de Slag om Arnhem* | Februari 2015 | € 22,50 | paperback | ISBN 978 94 0190 395 0

Informatie over de auteur

De Britse historicus Tony Sheldon woont sinds 1993 in Nederland. In 2004 schreef hij in opdracht van een Brits tijdschrift een artikel over ooggetuigen van de Slag om Arnhem. Daarmee was zijn interesse gewekt. De afgelopen tien jaar heeft hij meer dan zestig interviews gehouden met mensen die de slag – vaak als kind of als jongvolwassene – hebben meegemaakt. Aan de hand van hun verhalen – en tal van ander bronmateriaal, waaronder dagboekfragmenten – kwam *De verschrikking van de nacht* tot stand.

Met *De verschrikking van de nacht* geeft Tony Sheldon een stem aan de Nederlandse ooggetuigen van de Slag om Arnhem. Opgetekend uit meer dan zestig interviews die hij de afgelopen tien jaar hield met mensen die de gebeurtenissen hebben meegemaakt.

Ongewone verhalen over gewone mensen. Over wat zij voelden, wie ze verloren, hoe zij overleefden en hoe deze bange dagen een stempel drukten op de rest van hun leven. Het verhaal van deze burgers is in de militaire geschiedschrijving van de Slag om Arnhem altijd onderbelicht gebleven.

Tony Sheldon • *De verschrikking van de nacht*
ISBN 978 94 0190 395 0 • € 22,50 • Paperback

KOSMOS

Kosmos Uitgevers, Utrecht/Antwerpen